

IOANNIS GLANDORPII

MONASTERIENSIS

DISTICHA

AD BONOS MORES PARAENETICA

QUAE TANTUM NON OMNIA EX GERMANICIS
AGRICOLAE PROVERBIIS
CONVERSA ESSE OSTENDIT

EDITOR

W. H. D. SURINGAR

LIT. DOCT.

Rector Gymnasii Leidensis.

Liber Primus.

LUGDUNI-BATAVORUM,
E. I. BRILL,
CMDCCLXXVI.

IOANNES GLANDORPIUS

IN ZIJNE

LATIJSCHES DISTICHA

ALS VERTALER VAN

Agricola's Sprichwörter

AANGEWEZEN.

Tweede Gedeelte.

VERHANDELING

VAN

D^R. W. H. D. SURINGAR,

Rector van het Gymnasium te Leiden.

LEIDEN,
E. J. BRILL
1876.

De heer Sr. is zoo gelukkig geweest dat verholen boekje van Ioannes Glandorp niet slechts weder aan het licht te brengen, maar ook te ontdekken, dat de verzameling spreekwoorden van Agricola tot grondslag had verstrekt..... Hier doet zich intusschen weder het gewone geval voor, dat de nieuwe ontdekking doet zien, dat er nog meer te ontdekken is. De eerste uitgever Ambrosius Glandorp betitelde de verzameling *Distichorum variarum rerum et sententiarum Liber Secundus*. En nu vraagt men natuurlijk: Waar is het eerste boek?

DE NEDERLANDSCHE SPECTATOR, 16 Mei 1874. No. 20.

Hoffentlich wird auch dieser *liber primus*, dessen Druck von höchster Seltenheit ist, eine Bearbeitung durch Sr. erfahren.

LITERARISCHES CENTRALBLATT, 1 Aug. 1874. No. 31.

On voit que ce livre apporte à la littérature parémiographique une contribution qui n'est pas sans importance.

REVUE CRITIQUE d'hist. et de littér. 19 Sept. 1874. No. 38.

Misschien zal het niet aan aanmoediging ontbreken om ook dat *eerste boek* door her-uitgave aan zijne zeldzaamheid te onttrekken. Den liefhebbers van zulke curiosa zal zeker daardoor een aangename dienst bewezen worden.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN, 1875. Bibliogr. bl. 81.

Hetgeen de Lezer thans als een tweede gedeelte ontvangt, zou het eerst door mij behandeld zijn, indien mij indertijd ten dienste gestaan had, wat ik pas machtig geworden ben, toen mijne vorige Verhandeling reeds nagenoeg was afgedrukt. Wanneer dus deze beide gedeelten, wegens hunne verkeerde volgorde, een minder goed aaneensluitend geheel uitmaken, dan zal dit gebrek, zoo ik vertrouw, de noodige verschooning vinden daarin, dat het aan niets dan aan een toevalligen loop van omstandigheden mag geweten worden. Immers toen ik voor eenige jaren ontdekt had, dat een achter een grooter geschrift verscholen en daardoor nauwelijks door iemand opgemerkt bundeltje Latijnsche *Disticha* van den door zijne genealogische onderzoekingen zeer bekenden Glandorp voor 't grootste gedeelte eene vertaling was van Agricola's *Sprichwörter*, heb ik deze bijzonderheid door den druk bekend gemaakt, vooral op aansporing van eenige Duitsche Geleerden, die ik daarover geraadpleegd had en die mij verklaarden dat zij mijne ontdekking allerbelangrijkst achtten en waardig om zoo spoedig mogelijk wereldkundig gemaakt te worden.

In weerwil van deze vleierende verklaring, heb ik eerst nog geruimen tijd gearzeld hiertoe over te gaan, dewijl het geschrift van Glandorp, op den titel genoemd *Liber Secundus*, natuurlijk moest doen denken aan een vroeger uitgegeven geschrift van dergelijken aard, dat, zoo het te vinden ware, in de eerste plaats behandeld zou moeten worden. Toen echter de ontelbare nasporingen, welke wijd en zijd zoowel hier als in het buitenland, op mijn verzoek ingesteld werden, vruchteloos bleven — zoo zelfs dat door meer dan éenen bibliothecaris twijfel geopperd werd, of het boekje wel werkelijk bestond — heb ik de hoop moeten opgeven, en dus luisterende naar het mij van onderscheiden kanten toegeroepen

Τὰν παροῦσαν ἀμελεῖ· τί τὸν φεύγοντα διώκει;

heb ik mij tevreden gesteld met hetgeen ik had: te meer, dewijl dit toereikend was om te bewijzen hetgeen bewezen moest worden en buitendien het andere geschrift niet dan bij gissing mocht gerekend worden tot dit onderwerp te behooren. Zoo heb ik dan in mijne vorige Verhandeling het *tweede* boek van Glandorp's Disticha op nieuw uitgegeven en daaraan eene doorlopende verwijzing naar Agricola's Sprichwörter toegevoegd, telkens waar het mij voorkwam dat de Latijnsche dichter die als bron gebruikt had.

Toen echter het laatste blad van die Verhandeling nog in proef stond, werd ik door mijn vriend Dr. Latendorf te Schwerin verrast met het heuglijk bericht, dat het zoolang vergeefs gezochte boekje in de bibliotheek te Wolfenbüttel aanwezig was. Dit bericht, gelijk mede, dat het boekje mij door tusschenkomst van onzen steeds dienstvaardigen Dr. du Rieu, welwillend ten gebruike afgestaan was door den bibliothecaris Dr. von Heinemann, heb ik dus nog op de laatste bladzijde kunnen bekend maken. Ik voegde daar nog bij — hetgeen mij bij het afschrijven gebleken was — dat onder de 351 Disticha, waaruit dit boekje bestond, ruim 230 gevonden werden, die als vertalingen van Agricola's Sprichwörter moeten beschouwd worden; doch dat de aanwijzing daarvan eene veel te rijke stof was om aan de gedrukte Verhandeling te worden toegevoegd.

Hoezeer in die laatste woorden geenerlei belofte van mijne zijde lag opgesloten, heb ik echter die taak volgaarne op mij genomen, en om het belang der zaak zelve, en omdat ik van verschillende zijden daartoe werd aangespoord.

Alvorens daarmede aan te vangen, zal ik ettelijke bijzonderheden aangaande dit boekje mededeelen; en daarna opgeven, welke verandering ik raadzaam geacht heb in de bewerking van dit gedeelte, vergeleken met die van het eerste. Reeds dadelijk echter wil ik hier verklaren, dat deze veranderingen slechts betrekking hebben op bijkomende zaken en dat ook in deze Verhandeling het hoofddoel zal zijn *Glandorp als vertaler van Agricola's Sprichwörter aan te wijzen*.

Het geschrift, waarover ik zal handelen, is een boekje van

54 bladzijden klein formaat, bevat 351 ongenummerde Disticha met daarboven geplaatste lemmata, en werd, blijkens den colophon, te Magdeburg gedrukt in het jaar 1553. In dien tijd was Glandorp, een man van ruim 50jarigen leeftijd, Rector van het Gymnasium te Hannover, nadat hij tot korten tijd te voren dezelfde betrekking in onderscheidene andere steden had waargenomen, vanwaar hij telkens onder groote onaangenaamheden vertrokken was. Uit de berichten namelijk, die ik vroeger uit Hamelmann's geschriften aangaande het leven en karakter van Glandorp heb opgezameld, blijkt ten duidelijkste dat hij een man geweest is van zeer wispelturigen aard en van een zoo lastig humeur, dat hij het nergens met zijne superieuren kon vinden en tengevolge daarvan bij herhaling genoodzaakt werd zijn ambt neer te leggen.

De schrijver heeft zijnen arbeid opgedragen aan den zoon van den burgemeester der stad Hannover. Hij volgde daarin het gebruik van die tijden, toen de Onderwijzers gewoon waren geschriften van paedagogischen aard of in 't algemeen aan de *Studiosa Iuventus* op te dragen of wel in 't bijzonder aan eenen enkelen bij name genoemden jongeling die zich, hetzij door eigene leergierigheid hetzij door het aanzien van zijn geslacht, of wel in beide opzichten, boven anderen onderscheidde. Zoo had b. v. zijn stadgenoot en voormalige leermeester Ant. Tunnicius, omstreeks 40 jaren vroeger, zijne *Monosticha* aan den zoon van den Munsterschen burgemeester Drosten opgedragen. En zoo werd ook later het tweede boek van Glandorp's *Disticha* door zijn zoon Ambrosius opgedragen aan twee *adolescentes optimae indolis, magnaeque spei, maiorum imaginibus clari*.

Met dit laatstgenoemde geschrift, waarmede ik mij in de vorige Verhandeling heb bezig gehouden, komt het thans te behandelen geschrift zoowel in doel als in aanleg genoegzaam overeen. Er is dan ook geen geldige reden te vinden, waarom de zoon het tweede gedeelte van zijns vaders arbeid, toen hij dit twaalf jaren na diens dood uitgaf, genoemd heeft *Distichorum variarum rerum et sententiarum Liber Secundus*, terwijl de vader het eerste gedeelte, dat hij zelf uitgaf, genoemd heeft *Disticha ad bonos mores paraenetica*.

Door dezen titel aan zijn boekje te geven, heeft de Schrijver genoegzaam aangeduid, dat het zijn doel geweest is aan de studeerende jeugd, die deze Disticha wellicht gebruiken zou bij het aanleeren der Latijnsche taal, tevens eenige algemeene waarheden mede te deelen en wenken te geven omtrent datgene wat zij doen en laten moest, om een vroom en gelukkig leven te kunnen leiden. Zelf zegt hij in zijne Opdracht, die als Voorrede zou kunnen beschouwd worden, aangaande den inhoud dezer Disticha:

Multa tamen recte tradunt et idonea vitae,
Multaque perstringunt non facienda piis.

Men vindt hier alzoo soortgelijke zedespreuken en leefregels, als die van eenen nog niet genoegzaam bekenden schrijver uit vroegeren tijd, wiens veel gelezen werkje, onder den titel van *Dionysii Catonis Disticha de Moribus ad filium* uitgegeven, reeds tijdens de Midden-Eeuwen, en ook later, vele navolgers gevonden heeft.

Evenwel, niet ieder Distichon van Glandorp bevat eene zedele. Velen zijn niet veel meer dan hatelijke aantijgingen tegen de Geestelijkheid; hetgeen zich gemakkelijk laat verklaren, daar in dien tijd het Protestantismus en het Catholicismus in heftigen strijd tegenover elkander stonden. Hieraan meen ik ook te moeten toeschrijven, dat het boekje van Glandorp thans zoo zeldzaam geworden is: vermoedelijk toch zullen, juist om deze aanvallen tegen de Geestelijkheid, de exemplaren voor 't grootste gedeelte vernietigd zijn. En dat dit boekje reeds voorlang zeldzaam moet geweest zijn, meen ik hieruit te mogen afleiden, dat de uitgever der *Delitiae Poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium* (Francf. 1612) — die wel van het tweede boek het grootste gedeelte heeft opgenomen, zoo als in de vorige Verhandeling bl. 115 is aangewezen — van dit eerste boek een zoo volkomen stilzwijgen bewaard heeft, dat als van zelf het vermoeden oprijst, dat het hem onbekend gebleven is, of althans nooit onder de oogen zal gekomen zijn.

De bronnen, waaruit Glandorp geput heeft, zijn deels de boeken der Heilige Schrift, deels de Oude Schrijvers; doch voor 't grootste gedeelte de Sprichwörter van Agricola. Wel

heeft hij dit laatstgenoemde werk niet bij name vermeld; doch, nu men het weet, kan het niet meer twijfelachtig zijn of het wordt in de straks genoemde Opdracht, na de beide andere bronnen, aangeduid, waar hij zegt:

Gnomica sunt, sacris et pleraque ducta profanis

Fontibus, ad mores regula sancta bonos:

Accedit patriae selecta paroemia linguae

Teuthonis, Ausoniam docta subire togam.

Wat de *Fontes Sacri* betreft, zoo valt het zeer in het oog, dat Glandorp voor dit boekje, veelmeer dan voor de later vervaardigde *Disticha*, uit den Bijbel geput heeft; en daaronder trekt niet het minst onze aandacht het veelvuldig gebruik van de z. g. Apocryphe Boeken. Hierbij mag evenwel niet vergeten worden, dat deze geschriften weleer, even als nog thans, bij de Duitschers in veel grootere achting stonden, dan ooit bij ons.

Tot de *Fontes profani* zullen in zeker opzicht al de Oude Schrijvers kunnen gerekend worden, daar er wel geen enkele zijn zal, in wiens schriften niet een of ander gezegde gevonden wordt, dat met Glandorp's lessen of waarschuwingen overeenkomt. Doch bepaaldelijk moeten hier — buiten de reeds genoemde *Disticha Catonis*, die echter meer tot model dan tot bron gediend hebben — vermeld worden de *Sententiae* van P. Syrus, met hetgeen onder diens naam is uitgegeven ¹⁾, en de daarmede in vele opzichten overeenkomende *Monosticha* van den abt Columbanus ²⁾: verder Cicero en de dichters Horatius, Ovidius, Martialis, Iuvenalis e. a. Doch vóór alle anderen behooren genoemd te worden de verschillende geschriften van den wijsgeer en treurspeldichter Seneca, die in rijkdom van *praecepta moralia* et *proverbialia* door niemand geëvenaard is noch onder de Oude noch onder de Nieuwe Schrijvers.

¹⁾ Van dezen Schrijver, die thans niet meer *Publius*, gelijk vroeger, maar *Publius* genoemd wordt, volgde ik de nieuwste uitgaaf, die dezen titel heeft: *Publii Syri Sententiae. Ad fidem codicum optimorum primum recensuit* Ed. Woelfflin. *Accedit Incerti auctoris liber qui vulgo dicitur de Moribus.* Lipsiae in aedib. B. G. Teubneri. 1869. 8°.

²⁾ De *Monosticha* van Columbanus staan o. a. in: *Dionysii Catonis Disticha de Moribus*, cet. ed. Chr. Daumio, *qui et addidit Incerti veteris poetae Monosticha*; *Anonymi, Salutaris titulo inscripti, Disticha selectiora: ut et S. Columbani eique tributa carmina. Cum notis brevibus.* Cygneae 1672. 8°. p. 230—236.

De plaatsen uit de twee genoemde bronnen, die Glandorp bij het vervaardigen dezer Disticha voor den geest stonden, zijn ook wel door mij aangewezen — hoewel deze aanwijzing nog zeer vatbaar is voor uitbreiding — doch het hoofddoel van deze Verhandeling is, even als van de vorige, aan te wijzen dat Glandorp bij verreweg het grootste gedeelte van deze Disticha het oog gehad heeft op *Agricola's Sprichwörter*, welke hij, zoo als straks gezegd is, door de woorden *patriae paroemia linguae Teuthonis* bedektelijk heeft aangeduid. Om die aanwijzing zoo volledig mogelijk te maken, heb ik geene moeite ontzien; en ik vlei mij dan ook, niets wat hierop betrekking heeft, te hebben voorbijgezien.

Wellicht zal men mij tegenwerpen, dat het ter bereiking van mijn doel niet noodig geweest ware, het gansche boekje van Glandorp te laten herdrukken. Ik erken, dat daarvoor die Disticha, welke geene vertalingen van Agricola zijn, en die omstreeks een derde gedeelte uitmaken, hadden kunnen weggelaten worden; doch hetgeen daardoor gewonnen werd, zou kwalijk kunnen opwegen tegen het nadeel. Vooreerst toch zoude die besnoeiing een verkeerd oordeel hebben uitgelokt over Glandorp's arbeid, als of die in niets anders had bestaan dan in het leveren van vertalingen uit eenen enkelen schrijver. Ten anderen zouden die weggelaten 120 Disticha, wier kennis toch voor een groot deel in andere opzichten belangrijk zijn kan, zoo goed als begraven zijn geworden, daar het niet denkelijk is, dat zij uit hun schuilhoek, waar zij slechts voor enkele personen toegankelijk zouden zijn, ooit door iemand aan het licht zouden zijn gebracht. Het kwam mij daarom verkieslijk voor, ook dezen arbeid van Glandorp, evenals den vorigen, in zijn geheel door den druk terug te geven.

Nog een enkel woord, om den lezer eene teleurstelling te besparen. Men zou licht kunnen meenen, dat in dit eerste boek altijd andere spreekwoorden behandeld werden, dan later in het tweede boek, en dat alzoo tezamen ongeveer 500 van de 749 spreekwoorden, waaruit Agricola's verzameling bestaat, door Glandorp in Disticha zouden zijn overgebracht. Dit is echter niet het geval: want een betrekkelijk groot aantal wordt in beide boeken gevonden, ofschoon telkens met eene aanmer-

kelijk veranderde redactie. Eene onderlinge vergelijking zou tot eene te groote uitvoerigheid leiden; daarom heb ik gemeend mij, in de Aanteekening, tot eene eenvoudige verwijzing naar het tweede boek te moeten bepalen.

Bij de bewerking dezer Disticha heb ik, om de zaak duidelijk te maken, even als vroeger, de Spreekwoorden van Agricola aan den voet der bladzijden geplaatst. Tevens heb ik daar de Bijbelplaatsen opgegeven, wier woorden echter, als voor ieder genoegzaam toegankelijk, korthedshalve niet zijn uitgeschreven ¹⁾. Maar de opgave van de spreekwoorden van Agricola, die in de spreekwoordenverzameling, *Campen* genoemd, zijn overgenomen, is hier niet weder herhaald: deels, omdat ik oordeelde, dat de vroeger bijgebrachte voorbeelden toereikend zijn om aan te toonen dat de ongenoemde vervaardiger van deze verzameling de Spreekwoorden van Agricola als op den voet gevolgd is; deels, omdat het vooruitzicht bestaat dat dit zeldzame boekje nog eens met eene doorlopende verwijzing naar Agricola zal herdrukt worden. Daarentegen heb ik wel opgegeven, zoo dikwijls eenig spreekwoord door Tappius is overnomen in zijne *Germanicorum Adagiorum cum Latinis ac Graecis collatorum Centuriae septem* (ex Libera Argentina 1539); dewijl op die bijzonderheid niemands aandacht nog genoegzaam is gevestigd geweest.

Buiten de twee door Glandorp zelven opgegeven bronnen scheen het mij niet onbelangrijk toe ook nog op een paar an-

¹⁾ Bij de uit den Bijbel geciteerde plaatsen volgde ik de uitgaaf die te Leiden verschenen is in 1594. F^o. bezorgd door P. H. dat is, Petrus Hackius „Dienaar des Goddelicken woorts” welke ook de Apocryphe boeken bevat en doorgaans genoemd wordt *Bijbel van Deux Aes*; eene benaming, die uit eene aanteekening op Nehemia III, 5. schijnt ontleend te zijn. In deze uitgaaf is de verzen-verdeeling, vooral wat de Apocryphe Boeken betreft, hier en daar verschillend van die, welke in latere uitgaven gevolgd is. — Voorts heb ik bij de meeste Bijbelplaatsen verwezen naar het werk van Carl Schulze *Die biblischen Sprichwörter der deutschen Sprache*. (Göttingen 1860. 8°.) omdat het mij belangrijk toescheen daaruit te kunnen zien, hoe van ieder der 296 door hem uit den Bijbel samengebrachte spreekwoorden een veelvuldig gebruik gemaakt is door de Schrijvers der Midden-Eeuwen en vooral in de Oud-Duitsche liederen, die in grooten getale door hem worden opgegeven.

dere geschriften te wijzen, wier invloed op de samenstelling dezer Disticha boven allen twijfel verheven is, daar men mag aannemen dat Glandorp in zijne jeugd deze geschriften als leerboeken gebruikt heeft. Ik bedoel de *Proverbia Communia s. Seriosa* waarvan de vervaardiger onbekend is, en de *Monosticha* van Anton. Tunnicius.

Het eerstgenoemde geschrift, dat buiten twijfel de oudste verzameling is van Nederlandsche spreekwoorden, en waaraan eene interlineaire Latijnsche vertaling in rijmverzen is toegevoegd, verscheen voor 't eerst omstreeks 1480, en is weldra een zoo algemeen gebruikt schoolboek geworden bij het aanleeren der Latijnsche taal, dat het binnen 20 jaren minstens negenmalen herdrukt werd ¹⁾. Geen wonder dus, dat van den inhoud het een en ander in soortgelijke geschriften van lateren tijd is overgegaan. Hoogstwaarschijnlijk is dit schoolboek o. a. te Munster gebruikt, alwaar Glandorp geboren is en zijne eerste opleiding genoten heeft. Daar echter die Latijnsche verzen, behalve dat zij als rijmende regels niet deugden, ook nog voor een groot gedeelte gebrekkig waren wat het metrum betreft, zoo heeft Tunnicius, die in Glandorp's tijd leeraar aan de Munstersche school geweest is, een dergelijk boekje vervaardigd, dat, onder den naam van *Monosticha in Germanorum Prooemias* in 1514 uitgegeven, in zekeren zin mag beschouwd worden als eene uitgebreide omwerking van de *Proverbia Communia*. Als eene vroegere omwerking van diezelfde verzameling mogen evenzeer beschouwd worden de in 1509 verschenen *Proverbia Germanica, collecta atque in Latinum traducta per Henr. Bebelium*, waarin een groot deel van de *Proverbia Communia* is overgenomen en in draaglijk Latijnsch proza overgebracht, zonder dat echter de spreekwoorden in het Duitsch daaraan toegevoegd zijn ²⁾.

¹⁾ Zie mijne Verhandeling *Over de Proverbia Communia, ook Proverbia Seriosa geheeten, de oudste verzameling van Nederlandsche spreekwoorden*. Leiden, 1864. 4°. bl. 72—101.

²⁾ Over de hier genoemde geschriften van Bebel en Tunnicius heb ik uitvoerig gesproken in de Inleiding op mijn werk: *Erasmus over Nederlandsche spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen van zijnen tijd*. Utrecht, 1873. n. 27 en 31.

Uit eene oppervlakkige vergelijking reeds van hetgeen ik uit die drie geschriften heb aangevoerd, zal blijken, in hoeverre de beide laatsten geput hebben uit het eerste en hoe die drie werken invloed hebben uitgeoefend op Agricola en bijgevolg ook op Glandorp.

Voor de achteraan geplaatste Aanteekening heb ik, even als vroeger, overgelaten de aanwijzing van plaatsen uit de geschriften der Ouden, welke Glandorp bij het vervaardigen dezer Disticha voor den geest kunnen gezweefd hebben. — Voorts heb ik daarin opgegeven welke kleine veranderingen ik meende in den tekst te moeten aanbrengen: daaronder evenwel niet begrepen, voor zoo ver zij slechts de orthographie of de interpunctie betreffen. — Doch het grootste gedeelte van die Aanteekening wordt ingenomen door de aanhaling van andere, meestal gelijktijdige schrijvers, wier gedachten meer of minder overeenkomst hebben met hetgeen Glandorp in deze Disticha heeft uitgesproken.

Buiten het verhandelde zal het niet noodig zijn hier nog meer punten aan te roeren, daar de andere zaken, zoo als die welke den persoon van Glandorp en de Sprichwörter van Agricola betreffen, in mijne vorige Verhandeling genoegzaam besproken zijn. Ik meen dus deze Inleiding te mogen besluiten met de opgave der Schrijvers, wier uitspraken in de Aanteekening zullen aangehaald worden. Daar echter de geschriften van de meesten dezer vrij zeldzaam zijn — van enkelen zelfs hoogst zeldzaam — en daardoor zeer weinig bekend, zal het niet overbodig zijn, bij ieder eene korte inlichting te voegen. Over eenigen heb ik reeds vroeger gesproken in de Inleiding op mijn straks genoemd werk: *Erasmus, over Nederlandsche spreekwoorden enz.* weshalve over dezulken hier slechts een enkel woord met verwijzing daarnaar zal behoeven gezegd te worden. Vooraf echter kan aangaande allen op twee bijzonderheden gewezen worden, die zij nagenoeg met elkander gemeen hebben; vooreerst: dat die geschriften, evenals dat van Glandorp, met een paedagogisch doel zijn uitgegeven; ten anderen dat alle, met enkele uitzonderingen, kunnen gerekend worden tot de

Spreekwoorden-literatuur te behooren. In hoeverre zij in dit laatste opzicht, al of niet, reeds als zoodanig erkend zijn, zal blijken uit mijne verwijzing naar de beide standaardwerken van dit gedeelte der Bibliographie, t. w. van:

- C. C. NOPITSCH, *Literatur der Sprichwörter. Ein Handbuch für Literaturhistoriker, Bibliographen und Bibliothekare. Zweite Ausgabe.* Nürnberg, 1833. 8°. (pp. 284.)
- G. DUPLESSIS, *Bibliographie Parémiologique. Etudes bibliographiques et littéraires sur les ouvrages, fragmens d'ouvrages et opuscules spécialement consacrés aux Proverbes dans toutes les langues.* Paris 1847. 8°. (pp. 520.)

Alzoo moeten hier, naar de tijdsorde waarin zij geleefd hebben, de volgende Schrijvers genoemd worden:

1. Beda Venerabilis.

Bedae, presbyteri Venerabilis, qui fertur,
Proverbiorum liber. [in Edit. Basileensi 1563. F°.]
T. II. p. 284—302.]

In de rij der hier te noemen geschriften moet het eerst vermeld worden een Spreekwoordenboek dat onder de werken van Beda geplaatst is, doch volgens algemeen gevoelen voor onecht moet gehouden worden. Maar al kan dit geschrift ook niet tot de eerste helft der VIIIe eeuw, waarin Beda gestorven is, teruggebracht worden, toch verdient het ten volle, dat daarop de aandacht gevestigd worde, te meer dewijl het nagenoeg onbekend gebleven is en er bijna geen enkel spoor ontdekt kan worden, dat het door latere paroeimiographi gebruikt is. — Men vindt hier eene verzameling van omstreeks duizend in alphabetische orde geplaatste proverbia, deels in proza, deels in verzen. Veel daarvan is uit den Bijbel ontleend; en dat is dan meestal proza. Onder de verzen zijn er verscheidenen letterlijk overgenomen uit Horatius, Iuvenalis en vooral uit de z. g. Disticha Catonis. De overigen zijn meestal versus leonini, en daaronder eenigen die door Mone, als of ze nog onbekend waren, te voorschijn gebracht zijn uit eenen Cod. Salmansw. (n°. 500.) in *Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters*, 1834. p. 33. — De vervaardiger van deze verzameling, wie hij dan ook moge geweest zijn, deelt in zijnen prologus mede, wat hem aanleiding gegeven heeft tot het vervaardigen van dit werk, uit welke bronnen hij geput heeft en waartoe dit boek zal kunnen gebruikt worden: *Cum nuper illa, quae dicuntur Senecae Proverbia, per alphabeti ordinem distincta legissem, primo quidem mirabar tantam cuiquam infidelium prudentiam inesse potuisse, quanta in quibusdam eorundem proverbiorum dictis reperitur; deinde non parum incitabar ad hoc, ut eum aliquo simili studio imitarer, colligendo scilicet tam ex secularibus quam ex sacris literis, tum etiam ex nostris proverbia aliqua ad aedificationem fidelium congrua.* —

Proverbiorum autem hic collectorum dictis parvuli quilibet scholastici, si ita cuiquam videatur, possunt post Psalterii lectionem apte instrui. Sunt enim multo brevioris et planioris sententiae, quam illa fabulosa Aniani dicta: sed et utiliora quam quaedam Catonis verba, quae utraque omnes paene magistri legere solent ad prima puerorum documenta. Of deze Proverbia ooit als schoolboek in gebruik gekomen zijn, heb ik nergens vermeld gevonden. — Het daar genoemde leerboek van Anianus is mij onbekend. In Jöchers Allgem. Gelehrten-Lexicon T. I. p. 422. wordt zekere Anianus a Schonavia, een Hollandsche Dominicaan, opgegeven als schrijver van een *Commentum in fabulas poetarum*. Indien dit hier bedoeld is, dan blijkt reeds uit die vermelding dat het Proverbiorum liber niet van Beda zijn kan. Deze Anianus immers leefde in de tweede helft der XIIIe eeuw, was biechtvader van Eduard I. en is, na dezen op zijnen tocht naar Jeruzalem vergezeld te hebben, in 1292 overleden.

2. Verinus.

Michaelis Verini, Hispani poetae ac iuvenis doctissimi, Disticha de Moribus. Coloniae Agrippinae, Ad intersignium Monocerotis. Anno M.D.LXVII. 8°. min. (pp. 47. nn.)

Over dezen dichter heb ik reeds in de vorige Verhandeling gesproken, omdat Glandorp in zijn *Ad Lectorem* melding van hem gemaakt had. Destijds kende ik zijne Disticha, die voor 't eerst in 1487 verschenen zijn, slechts uit de Carmina illustr. poetar. Italor. T. X. p. 415—459. Sedert ben ik in het bezit gekomen van de bovengenoemde uitgaaf, die 327 disticha bevat; en tevens heb ik ontdekt, dat daaruit 128 disticha letterlijk teruggevonden worden te midden van de Epigrammata van Ioannes Owenus, den zoogenoemden Engelschen Martialis. In de Amsterdamsche editie van 1647 — en zoo ook in de andere uitgaven, die ik geraadpleegd heb — vindt men namelijk op p. 107—120. onder het opschrift: *Disticha quaedam Ethica et Politica veterum sapientum*, eerst een groep van 90 en daarna een van 38 disticha, die dus wel op naam van Owenus doorgaan, maar werkelijk van Verinus zijn. En daarvan wordt den Lezer niet de minste inlichting gegeven. Later hoop ik die zaak opzettelijk in haar geheel te behandelen, en alsdan te bepalen of hier al dan niet plagiaat gepleegd is. Voorloopig heb ik hier reeds enkele malen, bij de woorden van Verinus, op Owenus gewezen: waarbij ik de eerste groep door A, de andere door B heb aangeduid. — Wanneer Verinus in deze Editie *Hispanus poeta* genoemd wordt, dan geloof ik dat men hiertoe gekomen is door het gerucht, dat hij op Minorca geboren is. Gewoonlijk wordt Florence als zijne geboorteplaats opgegeven daár althans heeft zijn voorgeslacht tot de aanzienlijkste en rijkste families behoord, zoo als zijn vader Ugolinus Verinus verklaard heeft in zijn gedicht *de Illustratione urbis Florentiae*, waarin hij ook van zijnen zoon sprekende zegt

Non referam nati Michaëlis Disticha vatis:

Docta per ora virum volitant et nota leguntur.

3. Fabri de Werdea.

Prouerbia metrica et vulgariter rytmisata Magistri Iohannis Fabri de Werdea Utriusque iuris baccalarii Collegii principis alme uniuersitatis famosissimi studii Lipczensis collegiati Nec non eiusdem insignis studii secretarii. (*Sine loco vel anno et sine nomine typographi*, pp. 80. nn.)

[NOPITSCH, p. 179. DUPLESSIS, n. 113. 2. INLEID. OP ERASMUS, n. 24.]

Dit boekje, dat op grond van het drukkersmerk *in officina Martini Lantpergerts Herbipolensis*, en waarschijnlijk reeds vóór 1495, te Leipzig gedrukt werd, bevat 924 Latijnsche verzen, meest in disticha — enkele malen ook in tetrasticha — afgedeeld, en in Duitsche verzen overgebracht, zoodat het aantal Proverbia, die echter liever Gnomae of Sententiae behoorden genoemd te zijn, slechts 428 belooft. Het Duitsch heb ik hier weggelaten, dewijl het te veel plaats zou hebben ingenomen. — Eene nieuwe uitgaaf van deze Proverbia mag verwacht worden van Dr. Franz Weinkauff, Gymnasial Oberlehrer te Keulen, die zich voorstelt uit te geven een *Corpus Proverbiorum et moralitatum medii aevi*, waarin behalve Werdea zullen opgenomen worden *Aesopus moralisatus*, *Bebelius*, *Cato*, *Facetus*, *Proverbia Communia seu Seriosa*, *Regimen moralitatis* e. a. Hierdoor zal dan voldaan worden aan den wensch van Zarncke, voor ruim twintig jaren uitgesproken in zijn Habilitations-geschrift *Der Deutsche Cato* (Leipz. 1852) waar hij op de groote belangrijkheid wijst van bovengenoemde schrijvers, die thans nauwelijks aan weinigen slechts bij name bekend zijn.

4. Mantuanus.

Baptiste Mantuani Bucolica seu Adolescentia in decem aeglogas diuisa: a Iodoco Badio Ascensio familiariter exposita. Anno Domini M.D.XVII.

Aan deze Eclogae wordt algemeen een eerste plaats toegekend onder de werken, die in grooten getale, deels in proza doch vooral in poezie door dezen geleerden Geestelijke geschreven zijn. In de eerste uitgaaf is de opdracht aan Paris Ceresarius gedateerd: „Kalendis Septembris M.CCCC.XCVIII” Later zijn zij menigmaal en afzonderlijk herdrukt en onder zijne gezamenlijke werken (Antwerp. 1576. 4 voll. 8°.) en het laatst in de *Carmina illustr.* poetar. Ital. (Florentiae 1720) T. VI. p. 184—240. In deze gedichten vindt men eene menigte Sententiae proverbiales tam Ethicae quam Politicae, waarvan er eenigen door mij vermeld zijn. Aangaande zijn dichterlijk talent heeft Fabricius *Biblioth. med. et inf. Latinitatis* T. II. p. 452. het gunstige oor-

deel meegedeeld van Balthasar Bonifacius XV. 3. *Mantuanus patria Maronis haud indignus, et inter Mincii cygnos numerandus, Ovidio quam Virgilio prior, licet ab utroque longo intervallo distans, venae etsi non usquequaque purae, uberrimae tamen, miraeque felicitatis et facilitatis in rebus explicandis.*

5. Antonius Mancinellus.

**Antonii Mancinelli, Veliterni, Disticha
praeclara paraenetica ad Festum filium.**

Van dit geschrift is mij slechts een veertigtal disticha bekend, die opgenomen zijn in de *Carmina illustr. poet. Italarum* (Florentiae 1720) T. VI. p. 158—163. De origineele uitgaaf, die wellicht uitgebreider is, moet wel, zoo het schijnt, in het begin der XVIe eeuw het licht gezien hebben, tegelijk met een *Epigrammatum liber*. — Vroeger had deze zeer werkzame geleerde, die in 1452 geboren was, reeds onderscheidene andere werken uitgegeven, waarin of vertoogen over grammaticale onderwerpen voorkomen of de schriften der Oude Latijnsche Schrijvers verklaard zijn.

6. Faustus Andrelinus.

**Publii Fausti Andrelini, Foroliuensis,
Poetae Laureati Regique ac Reginei Hecatodistichon
Ad praestantem virum Ioannem Ruseum,
Generalem Quaestorem Regium promeritissimum.
[in fine:] In aedibus Ascensianis Kal. Apri.
M.D.XIII. 8°. (pp. 15. nn.)**

Op deze Verzameling heb ik in mijne vorige Verhandeling bl. 117 gewezen, omdat Glandorp daarop gedoeld heeft in zijn *Ad Lectorem* van het tweede boek. Toen waren mij daaruit slechts 45 disticha bekend, die in de *Carmina illustr. poet. Italarum* T. I. p. 186. voorkomen. Sedert ben ik in het bezit van den ganschen bundel gekomen, waaruit ik niet kan nalaten hier reeds dit veel besproken distichon te vermelden:

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit:

Non decet ignavum praeteriisse diem.

omdat naar het auteurschap daarvan door velen te vergeefs gezocht is, vooral nadat de eerste regel door Salmasius ad Solinum p. 5. aan Horatius was toegekend. De oorsprong van dit spreekwoord moet op den schilder Apelles teruggebracht worden volgens Plinius XXXV. c. 36. § 12. *Apelli fuit perpetua consuetudo, nunquam tam occupatam diem agendi, ut non lineam ducendo exereret artem: quod ab eo in proverbium venit.* — Dat Faustus Andrelinus een speelmakker van Erasmus geweest is en o. a. *Epistolae Proverbiales* geschreven heeft, is reeds door mij aangewezen in de Inleiding op mijn werk *Erasmus* enz. n. 26.

7. Io. Aegidius Nuceriensis.

Prouerbia gallicana secundum ordinem alphabeti
reposita, et ab Ioanne Aegidio Nuceriensi latinis versibus traducta. [*in fine*:] Ex
officina Iodoci Badii Ascensii ad .XV. Calendas
Martias sub Pascha. M.D.XIX. 8°. (pp. 78. nn.)

[NOPITSCH, p. 101. DUPLESSIS, n. 232. p. 122. INL. OP ERASMUS n. 34.]

Een hoogst zeldzaam boekje waarin een duizendtal Fransche spreekwoorden gevonden wordt, afkomstig van Ioannes a Vepria, die tegen het einde van de XVe eeuw Prior van de abdij te Clairvaux geweest is, waaraan Io. Aegidius Nuceriensis (die door Duplessis p. 119. *Gilles de Nuits* genoemd wordt) eene interlineaire Latijnsche vertaling heeft toegevoegd in meestal rijmende hexameters of pentameters, die over het geheel veel beter zijn dan de Proverbia Communia. Korthedshalve zijn de Oud-Fransche spreekwoorden door mij weggelaten.

8. Palingenius.

Marcelli Palingenii, Stellati poetae,
Zodiacus vitae, id est, de hominis vita, studio
ac moribus optime instituendis Libri XII.

[INLEIDING OP ERASMUS, n. 12.]

Onder den aangenomen naam van Palingenius meent men algemeen dat verstaan moet worden een zeker Italiaansch dichter Petrus Angelus Manzoli, die in de eerste helft van de XVIe eeuw leefde. Hij spreekt althans L.XI. 846. van zijn verblijf te Rome *Decimo regnante Leone* (1513—1521). — In dit gedicht, dat uit twaalf boeken bestaat, waaraan de namen van den z. g. *Dierenriem* gegeven zijn, wordt een tafereel opgehangen van 's menschen leven, met toevoeging van voorschriften en raadgevingen, die veelal worden aanbevolen door de aanhaling van bekende spreekwoorden.

9. Petrus Bloccius.

Praecepta Petri Bloccii formandis puero-
rum moribus perutilia. Leydae, Excudit Ioannes
Matthiae in fossa S. Pancratii habitans. Anno
1559. 8°. (pp. 32.)

Dit boekje is zoo zeldzaam, dat daarvan wellicht niet meer dan een enkel exemplaar overig is, hetwelk, uit de bibliotheek van Serrure afkomstig, thans het eigendom is van Prof. Doedes te Utrecht, die daarover een belangrijk bericht heeft medegedeeld in de *Bibliographische Adversaria* D. II. n. 4. p. 55—59. Het bestaan zelfs van dit boekje was aan Prof. Kist onbe-

kend gebleven, toen hij zijne Verhandeling schreef over Petrus Bloccius naar aanleiding van diens werk *Meer dan tweehonderd ketterijen* enz., die gedrukt is in het N. Archief voor de Kerkel. Geschiedenis D. II. — Aan de welwillendheid van den tegenwoordigen eigenaar heb ik het te danken dat ik in staat gesteld werd eenige van die praecepta, welke in 518 verzen vervat zijn, te kunnen meedeelen. Hiertoe ben ik echter meer door de zeldzaamheid van het boekje, dan door de voortreffelijkheid der poëzie aangespoord. Uit het oogpunt der kunst toch kan aan dit gedicht niet veel waarde worden toegekend, maar voor de geschiedenis der opvoedkunde in die tijden is het niet van alle belang ontbloot. — Petrus Bloccius, die in 1559 tot Prorektor der Latijnsche school te Leiden benoemd werd, en in die betrekking waarschijnlijk is werkzaam gebleven tot dat hij in 1591 door Mr. Hendrik Altenhoven werd opgevolgd, heeft dit boekje in een zesregelig versje aan zijn zoon Jacobus Bloccius opgedragen; doch dat hij tevens een ruimeren kring van lezers op het oog gehad heeft, blijkt uit den colophon op Fo 16 vº *Finis libri Petri Bloccii morum praecepta continentis et in usum iuventutis Leidanae conscripti ac editi.*

10. Muretus.

M. Antonii Mureti Institutio puerilis ad
M. Antonium Fratris F. [in edit. Ruhnken. T. I.
p. 805.]

Dit in verzen geschreven leerboekje vervaardigde de groote Muretus ten dienste van zijnen jeugdigen naamgenoot, den zoon van zijnen overledenen broeder, voor wiens opleiding en onderwijs de oom op zich genomen had te zorgen. Het is aandoenlijk in het Voorwoord te lezen, met welke vaderlijke hartelijkheid de wees, die toen juist zijn achtste jaar zou intreden, wordt toegesproken, voor wien dit boekje op den eersten dag des jaars 1577 een verjaringsgeschenk zijn zou. Nadat de schrijver betuigd heeft dat hij dagelijks bidden zal om zijnen lieveling tot een braaf Christen te zien opgroeien, vervolgt hij aldus, om het doel van dit geschrift aan te wijzen: *Neque tamen interea debeo cessare, sed omnia studiose facere ac procurare, quibus te meliorem et virtutis amantiozem posse fieri putem. Ea me causa impulit, ut praecepta quaedam ad formandos mores pertinentia versibus, quam potui maxime ad aelatis luce captum accommodatis concluderim; quae legens, et in primis literarum rudimentis exerceare, et paullatim discas, quae tibi in omni vita servanda sint.* — Twee jaren later, toen de oom een aanvang maken wilde met het onderwijs in 't Gieksch, vervaardigde hij ten dien einde een dergelijk leerboekje en vereerde dit aan zijnen neef met dit begeleidend schrijven: *Biennium iam est, fili, cum tibi prima elementa Latinae linguae percepturo, libellum confeci, praecepta quaedam ad vitam utilia versibus continentem, in quo primis illis Grammaticorum exercitationibus defungereris. Quod cum utrique nostrum, praepotentis Dei beneficio, non prorsus infeliciter cesserit: idem in Graeca lingua experiri volo: sine qua, saepe audis ex me, Latinam mancam ac mutilam esse:*

nec satis uberes ex ea fructus percipi posse. Cum igitur pridie Kal. Ianuar. qui dies tibi natalis est, ingressurus sis, cum Deo propitio ac benevolente, in annum aetatis tuae decimum; egoque te eo ipso die Gracis literis initiare constituerim; concinnavi tibi interea hunc alterum libellum Graece loquentem, qui tibi pro natali munusculo erit. — Van dit laatstgenoemde geschrift heb ik hier volstrekt geen gebruik gemaakt, en van het eerste slechts enkele malen. Ook deed ik zulks meer omdat deze Praecepta, wel is waar niet op proverbiaal, maar toch op paedagogisch gebied, groote overeenkomst hebben met de straks genoemde Praecepta van Petr. Bloccius en volkomen met hetzelfde doel geschreven zijn.

11. Neander.

Versus veteres proverbiales Leonini, ubi fere sententia ac doctrina melior est versu, praecepta de pietate et de vita et moribus cuiusque, hinc inde multorum annorum observatione atque notatione collecti atque descripti.

Tertia pars

(libri scilicet qui hoc titulo prodit:)

Ethice vetus et sapiens veterum Latinorum sapientum — descripta et selecta ex observationibus, lectionibus et notationibus variis Michaelis Neandri Soraviensis. Lipsiae 1590. 8°. (pp. 351.

[Nofitsch, p. 33. Duplessis, n. 548. Inl. op Erasmus. n. 61.]

Dat dit de grootste Verzameling van versus proverbiales Leonini was, kon ik voor drie jaren, in mijne Inleiding op Erasmus n. 61. naar waarheid verklaren; doch thans is dit niet meer waar, nu mijn vriend Dr. Wegeler, te Coblenz, een veel grooter aantal Latijnsche rijmversen heeft tezamengebracht in zijne *Philosophia Patrum*, waarvan reeds eene derde uitgaaf verschenen is (Confluentib. 1874.) — De woorden, welke Neander op den titel plaatste, *ubi fere sententia ac doctrina melior est versu*, bewijzen wel, dat het hem niet onbekend gebleven is, dat het metrum in sommige van die verzen geschonden is: doch dat dit in de meeste gevallen met geringe moeite had kunnen verholpen worden heb ik t. a. p. met een paar voorbeelden aangetoond, gelijk Wegeler dit ontelbare malen gedaan heeft, waar hij van Neander overnam. — Bij hetgeen aldaar over dit boekje door mij gezegd is, heb ik thans alleen dit te voegen, dat de schrijver zijne daarvoor geplaatste opdracht eindigt met een wetenswaardig bericht aangaande zich zelven, in deze woorden verrat: „*Ex Ilfelda, in qua doceo adhuc iuventutem — annos triginta quinque continuos — in ipsa pentecoste. Anno Christi 1585.*

12. Lindeberg.

Petri Lindebergii Rostochiensis Distichorum Moralium Centuria prima et Centuria altera. [in: Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium Collectore A. F. G. G. Francof. 1612. 12°. P. III. p. 1210—1227.]

De vervaardiger van deze Disticha werd, volgens Jöcher's *Gelehrte Lexicon* II. 2445., den 12 Maart 1562 te Rostock geboren, alwaar zijn vader de aanzienlijke betrekking van Randsheer bekleedde. Na zijne studien in zijne geboorteplaats volbracht te hebben, ondernam hij onderscheidene reizen door Italie, Duitschland, Denemarken, Noorwegen en Zweden. In zijn vaderland teruggekeerd bleef hij ambteloos te Rostock wonen en overleed aldaar in 1596, nadat hij een jaar te voren door Paul Melisso tot poeta laureatus geproclameerd was. Voorts worden aldaar onderscheidene geschriften van Lindeberg opgegeven, die, zoo niet alle, ten minste voor 't grootste gedeelte gedichten zijn, meerendeels in de bovengenoemde Delitiae opgenomen. — Of de 200 aldaar afgedrukte Disticha een geheel werk vormen, dan wel slechts een gedeelte van een grooter geschrift zijn, kan ik niet beslissen, omdat ik nimmer eene oorspronkelijke uitgaaf gezien heb. Wanneer men Lindeberg's Disticha met die van Glandorp vergelijkt, dan ziet men dat eerstgenoemde meermalen letterlijk, doch zeer dikwijls met slechts geringe verandering, regels van Glandorp heeft overgenomen. In mijne Aanteekening heb ik daarop herhaaldelijk gewezen. Dat overigens die beide geschriften in aanleg en strekking volkomen overeenstemmen, blijkt reeds bij de eerste inzage. Voor zooverre echter onder Lindeberg's Disticha vertalingen van Agricola's Sprichwörter worden aangetroffen, moet men deze wel niet beschouwen als onmiddellijk aan Agricola ontleend, maar veeleer als navolgingen van Glandorp.

13. Georg. Carolides.

Farrago Symbolica sententiosa perpetuis Distichis explicata et in quinque Centurias tributa a M. Georgio Carolide à Carlsperga, Poeta Caesario. Accessit Liber Epigrammatum cet. Praegae. Typis M. Danielis Adami. Anno M.D.XCVII. 8°. (pp. 174. nn.)

Het werk van dezen Distichographus is niet zonder verdienste en zou wellicht bij menigen lezer nog grooteren bijval vinden, indien het niet ontstond werd door des schrijvers ingenomenheid met zichzelf en zijn geslacht, waarvan verscheidene sporen in het overige gedeelte van dit boekje gevonden worden. Met die hooghartigheid intusschen strookt zeer weinig de keus van

den titel, waarmede de schrijver dezen arbeid in de wereld gezonden heeft, die men bijna zeggen zou dat meer dan bescheiden is. — Wat aanleg en strekking betreft, zijn deze Disticha volkomen gelijk aan die van Verinus, Glandorp en Lindeberg; maar in kunstwaarde staan zij beneden hun aller verzen. — De bronnen, waaruit de Schrijver de stof voor deze Disticha ontleend heeft, zijn 1° (p. 17—43.) het *Satellitium* van Ludovicus Vives, hetwelk eene verzameling is van 213 Aphorismen, die, zoo als ik vroeger reeds in mijne Inleiding op Erasmus p. L. heb aangewezen, grootendeels door Seb. Franck in zijne *Sprichwörter* p. 54—63* zijn overgenomen. — 2° (p. 44—54.) de *Adagia* van Erasmus, waarvan 70, soms op twee of drie onderscheidene wijzen, in Disticha zijn overgebracht. Ook daarover sprak ik vroeger t. a. pl. p. IX. — 3° (p. 54—66.) de *Emblemata* van Ioach. Camerarius, op gelijke wijze behandeld. — 4° (p. 66—81.) *Dicta ex variis auctoribus hinc inde collecta*, ten getale van 129. — Het geheel is verdeeld in 5 centuriae, doch bevat wellicht meer dan 600 disticha, omdat van velen eene dubbele redactie geleverd is. Zij zijn herdrukt in de *Delitiae poetarum Germanorum huius superiorisque aevi illustrium* P. II. p. 185—236.

14. Buchler.

INFORMOLOGIA, seu Sententiarum memorabilium, cum primis Germanicae, Gallicaeque linguae, brevis et aperta, Latino carmine, inspersis rhythmis festivissimis, facta descriptio, per Ioannem Buchlerum à Gladbach, Iurisdictionis Wicradanae Praefectum. Editio quarta. Coloniae, Anno M.DC.XXXIX. 12°. (pp. 515.)

Thesaurus Proverbialium Sententiarum uberri-
mus, ex Germanicis, Latinis, Gallicis, Graecisque paroemiis in iuventutis studiosae gratiam congestus: per Ioannem Buchlerum à Gladbach, Scholae Wicradanae Moderatorem. Editio quarta. Coloniae. Anno M.DC.XXIII. 12°. (pp. 406.)

Proverbialium Sententiarum Syntaxis, ex Germanicis, Latinis, Gallicis, Graecisque paroemiis in iuventutis studiosae gratiam concinnata per Ioannem Buchlerum à Gladbach, Scholae Wicradanae Moderatorem. Coloniae, Anno M.DC. 8°. (pp. 320.)

[NÖPITSCH, p. 212. 215. 219. DUPLESSIS n. 145.]

Behalve deze drie geschriften bestaan er van denzelfden Schrijver nog andere werkjes, even als deze, tot gebruik bij het onderwijs geschre-

ven, zoodat men met recht mag zeggen dat Buchler zich verdienstelijk gemaakt heeft omtrent het onderwijs, waarin hij ruim twintig jaren lang werkzaam geweest is. Voor mijn tegenwoordig doel kwamen mij echter slechts de bovengenoemde werkjes te pas, waarvan het debiet zoo groot geweest is, dat van de beide eersten eene vierde uitgaaf is noodzakelijk geweest. Blijkens de onderschriften der *Epistolae dedicatoriae* moet de *Gnomologia* het eerst verschenen zijn in 1606 en de *Thesaurus* in 1607. In de *Gnomologia* zijn alleen verzen opgenomen, deels van anderen, doch meest, zoo het schijnt, door Buchler vervaardigd; de *Thesaurus* bevat, behalve enkele verzen, de proverbiale spreken in proza: in beiden, even als in de *Syntaxis*, vindt men dikwijls ook het Grieksch opgegeven, somwijlen het Fransch en meestal het Hoogduitsch. Kortheidshalve heb ik alleen het Latijn opgegeven.

15. B o n e.

Sertum Polyantheum, potissimum ex amoenissimorum hortulorum variis selectissimis suavissimisque flosculis contextum, desiderio ac deliciis Serenissimi Principis ac Domini, Dn. Georgii Guilielmi, Silesiorum Lignicensium, Bregensium et Wolaw. Ducis—humiliter et officiose oblatum Ipsis Calend. Ian. An. M.DC.LXXII. ab Aug. Frid. Bone, consiliario Ducali et Serenissimi Principis Ephoro. Bregae. Excudebat Christoph. Tschorn. 8°. (pp. 192. nn.)

Dit boekje bevat een tal van veelsoortige aardigheden, die meestendeels in Latijnsche verzen zijn uitgedrukt, en die door den schrijver uit onderscheidene geschriften zijn opgezameld. Om eenig denkbeeld te geven van de verscheidenheid der onderwerpen, die hier worden aangetroffen, zal het genoeg zijn de opschriften meedeelen van de tien fasciculi, waarin dit boekje verdeeld is, die ieder onderscheidene *decuriae* bevatten: Fasc. I. *Symbola Imperatorum quorundam, sententiae et paroemia philosophica illustrata.* F. II. *Dicta et monita memorabilia Theologica.* F. III. *Monita, Brocardica, leges et sententiae Iura et Medicinam spectantes.* F. IV. *Versiculi et voces memoriales omnis generis.* F. V. *Epigrammata Ioco-seria.* F. VI. *Anagrammata Serio-iocosa.* F. VII. *Derivationes, alliterationes, allusiones Ioco-seriae.* F. VIII. *Aenigmata.* F. IX. *Arithmologia miscellanea.* F. X. *Variae amoenitates poeticae.* Bij dit alles is de verzamelaar behoorlijk binnen de grenzen der kiesheid gebleven; hetgeen niet het geval is met allen, die dergelijke werkjes hebben uitgegeven; trouwens men kon ook wel niet anders verwachten uit aanmerking van de betrekking waarin de schrijver, blijkens den titel, gestaan heeft tot den persoon, wien dit geschrift als een Nieuwjaarsgeschenk werd aangeboden.

16. Seybold.

Viridarium selectissimis Paroemiarum et Sententiarum Latino-Germanicorum flosculis amoenissimum, ex optimis quibusque tam vetustissimis quam recentissimis Auctoribus ita adornatum, ut non modo Scholaribus et Studiosis, verum etiam Theologis, Politicis, imo quibuscunque aliis, sive literatis sive illiteratis in Sermonibus et Scriptis permagno usui esse possit. — *Lust—Garten, von auserlesenen Sprüchwörtern, auch schönen und denkwürdigen Sitten- und Lehrsprüchen &c.* von I o h a n n G e o r g S e y b o l d, Gymnasii Halensis Collega Nürnberg, Anno M.DC.LXXVII. 8°. (pp. 666.)

[NOPITSCH, p. 48 en 224. DUPLESSIS, n. 166 en 572. INL. OF ERASM. n. 83.]

Het Viridarium van Seybold bevat eenige duizenden Latijnsche Proverbia en Sententiae, deels in proza deels in verzen. Een groot deel daarvan is uit de beste Latijnsche Schrijvers ontleend, en was reeds in de Adagia van Erasmus opgenomen. Hierbij zijn echter zeer veel verzen ingelascht, deels uit de oude Latijnsche dichters, deels uit die van latere tijden, zoo als Corn. Celtes, Mantuanus, Palingenius, Owenus, Herm. Hugo en anderen; waarbij ook nog eenige versus leonini gevoegd zijn, als ook enkele van onbekende makers, waarin het een of ander kernachtig gezegde van Hesiodus, Theocritus of andere Grieksche dichters is overgebracht. Dit alles is in alphabetische orde geranschikt en zoo gedrukt dat de Latijnsche verzen door cursieve letters van het overige onderscheiden worden. Ook is bij vele plaatsen — doch lang niet bij alle — de schrijver genoemd, waaruit eenig gezegde ontleend is. — Door den dubbelen titel is Nopitsch, en ook nog Duplessis, op 't dwaalspoor gebracht, zoodat *Viridarium* en *Lust-Garten* als twee onderscheidene werken door hen zijn opgegeven.

17. Ios. Gatti.

Sales poetici proverbiales et jocosae, Ad condimentum honestae conversationis, recreationem, et eruditionem simul studiosae Iuventutis collecti, ac illustrissimo Domino Ioanni Guilielmo Sac. Rom. Imp. Lib. Baroni de Strudel oblati a Iosepho Gatti Florentino. Viennae Austriae, typis Ioannis Georgii Schlegel. 1703. 8°. (pp. 250.)

Dit geschrift wordt noch door Nopitsch noch door Duplessis vermeld; waaruit mag vermoed worden dat het thans zeldzaam voorkomt. Men vindt

hierin eene menigte proverbiale verzen, geestige gezegden, raadsels en andere letterkundige aardigheden; en dit alles is in z. g. *Loci Communes* verdeeld, d. i. onder zekere opschriften geplaatst, wat nagenoeg tot hetzelfde onderwerp behoorde. De bronnen, waaruit de verzamelaar geput heeft, zijn ruim 70 onderscheidene Schrijvers van vroeger en later tijd, wier namen in margine geplaatst zijn en die achter de voorrede in alphabetische orde worden opgenoemd, met dit bijvoegsel: *Multa carmina, quae non habent adnotatum Authorem, sunt eiusdem Collectoris*. En dit, wat de Schrijver als zijn eigen werk doet voorkomen, zal nagenoeg een derde van het geheel beslaan. — Het boek is opgedragen aan den jeugdigen edelman Von Strudel, wiens vader, blijkens de opdracht, eene aanzienlijke rol te Weenen moet gespeeld hebben. Gatti was onderwijzer van dezen jongeling en noemt zich bij zijne ondertekening *Illustrissimae Dominationis Tuae Demissus praeceptor et servus*. Een bewijs alzoo, dat de gewoonte der XV- eeuw, waarvan ik op bl. V. gesproken heb, in de XVIIIe eeuw nog niet geheel in onbruik geraakt is.

18. Ritzius.

Florilegium Adagiorum et Sententiarum Latino-Germanicum, Ex optimis quibusque Auctoribus Latinis classicis, Poetis, Historicis, Rhetoribus, non omissis Auctoribus recentioribus, undique collectum et Alphabetico Ordine dispositum. In quo X Chiliades Proverbiorum et Sententiarum non sine delectu conquisitae reperiuntur. In usum et gratiam Studiosae Iuventutis adornatum ab M. Andrea Ritzio, Sangallensi Helv. V. D. M. et Rectore Scholae Nassavio-Deciensis. Basileae. A. C. 1728. 8°. pp. 1001.

[NOPPESCH, p. 230. DUPLESSIS, n. 196. INL. OP ERASM. n. 86.]

Dit Florilegium heeft, wat den inhoud betreft, veel overeenkomst met Seybold's Viridarium; doch het is eenigszins anders ingericht en bevat ook een grooter aantal Adagia en Sententiae. De inrichting is namelijk wel Alphabetisch, doch in vier alphabets verdeeld, waardoor hij meende zijnen leerlingen eene aangename afwisseling te bezorgen: *Ordinem quod spectat*, zegt hij in de Voorrede p. 13. *observavi Alphabeticum, non tamen sine variatione aliquâ. Distribui enim librum in quatuor Sectiones, quarum Prima orditur ab adagiis et sentiis cum Nomine Substantivo incipientibus. Secunda ab Adiectavis, Participiis. Tertia a Verbis, Gerundiis et Supinis. Quarta ab reliquis Particulis indeclinabilibus*. — Het geheel is ook nog in chiliades verdeeld, en iedere chiliade in centuriae en ieder adagium van een nummer voorzien, zoowel voor het Latijn als voor het Hoogduitsch, dat op de tegenovergestelde bladzijde gedrukt staat. Korthedshalve heb ik, zonder acht te slaan op die chiliades en centuriae, dit werk steeds bij de bladzijde geciteerd.

19. Polyanthea.

Polyanthea, hoc est, Florilegium seu Opusculum continens suavissimos sententiarum flores, celeberrimorum authorum dicta, facta curiosa, intermixtim jocosa, ex profanis vetustioribus, ecclesiasticis, historicis, asceticis, politicis, poeticis, ad communem Studiosae Iuventutis etiam Eruditorum utilitatem. Ab Authore Collectore congestum, qui ex Thom. à Kempis L. I. c. 2. amat nesciri. Sumptibus Authoris. Prostat Coloniae apud Ioa. Petr. Muller. Anno 1735. 8°. (pp. 251.)

Op den inhoud van dit geschrift is volkomen toepasselijk hetgeen Martialis van zijn eigen werk zegt: *Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura*; want onder het koren, dat hier wordt aangeboden, is rijkelijk veel kaf achtergebleven. Wat dit boek goeds bevat, is slechts voor een gering gedeelte nieuw, dewijl het meeste reeds bekend was uit vroeger uitgegeven verzamelingen. Enkele malen is ook wel de betamende kieschheid niet genoegzaam in acht genomen, zoodat de lezer wel zal mogen bedacht zijn op het *foeda non legantur*. Waarschijnlijk is dit ook de reden waarom de Schrijver verkozen heeft onbekend te blijven.

20. Andr. Sutor.

Der hundert-Augige blinde Argos, und zwey-Gsichtige Ianus, Oder: Latinum Chaos, — — ad illuminandam Iuventutem exemplis, similitudinibus, sententiis etc. Ad feliciter nunc et tunc vivendum, virtutes implantandas, ad risum movendum, pungendum, seriis jocum miscendum etc. ab Andrea Sutore. Augspurg und München 1740. 8°. (pp. 1040.)

Een echt mengelmoes van rijp en groen, dat van heinde en verre tezamen geraapt is, waaronder zoo verschillende zaken, deels in 't Duitsch deels in 't Latijn voorkomen, dat men nauwelijks iets van hetgeen de vroeger opgenoemde boeken bevatten, bedenken kan, wat in dezen *Chaos* niet gevonden wordt. De leetuur van dit boek wordt niet zelden ernstig belemmerd, dewijl de uitgever — die, zoo 't schijnt, onder den aangenomen naam van *Sutor* heeft willen onbekend blijven, — zeer slecht voor de correctie gezorgd heeft; op honderde plaatsen toch is in de Latijnsche verzen een geheel woord weggelaten.

Behalve de besprokene geschriften heb ik ook nog enkele schrijvers aangehaald, wier woorden ik bij anderen vermeld gevonden had, doch wier werken ik nimmer gezien heb en die ik dus niet kan beschrijven.
